

Klippeatorpsgården

Servering av mat, kaffe etc.

- Lokaler för sällskap -

Öppet: alla dagar 9—22
(lördagar 9—20)

Vårdshuset

Restaurang

- Lokaler för sällskap -

Öppet: vard. 8—18
lörd. 10—15
sönd. 11—15

FINSPÅNGS BIBLIOTEK

Huvudbiblioteket: Kalkugnsvägen 11, tel. vx 132 40

Öppettider: Vard. 10—20, lörd. 10—14

Juni—aug. vard. 10—19, lörd. stängt.

Utlåning, artotek, barn- och ungdomsverksamhet, utställningar,
föreläsningar och musikprogram

Filialer på bl.a. Profilvägen 20 E, Gröna vägen 25,
i Hällestad, Igelfors och Rejmyre.

Ring huvudbiblioteket för närmare upplysningar! — Välkomna!

I Risingebygd 1976

RISINGE HEMBYGDSFÖRENINGENS ÅRSSKRIFT

RISINGE HEMBYGDSFÖRENING

Styrelse 1976—1977:

Ordförande:	Carl Thelander
Vice ordförande och stugfogde:	Lennart Persson
Sekreterare:	Bo Carsbrant
Kassör:	Siv Karlsson
Intendent och stugfogde:	Bo Lönnberg
Ordf. valberedningen:	Åke Yderfors
Övrig ledamot	Gudrun Kolsberg
Studieledare:	Gudrun Kolsberg
Studieledare:	Ingemar Berglund
Repr. Auroraringen:	Arne Engberg

Årsskriftens redaktionsgrupp:

Ingemar Berglund
Bo Carsbrant
Gudrun Kolsberg

Medlemsavgiften 1976/77 är 15:— kronor.

Risinge Hembygdsgård kan besökas på följande tider:

Från den 1 april till den 31 augusti dagligen mellan kl. 12.00—18.00.

På övriga tider efter kontakt med vaktmästaren, Svea Johansson, tel. 210 04
eller intendenten Bo Lönnberg, tel. 133 13.

Omslagsbilden: Risinge Hembygdsgård. Foto Stig Karlsson

Förord

Så är då andra numret av Risinge hembygdssförenings årsskrift utgiven. Det brukar ta några år innan en årsskrift hittar sin rätta form. Detta vårt andra nummer påminner i mycket om det förra. Innehållet består av nyskrivna artiklar om Risingebygd i svunna tider. Ett par av artiklarna har vi hämtat ur Eric Larsons digra klippsamling. Kanske kan detta tyckas vara ett alltför lättvindigt sätt att skaffa material till en årsskrift. Vi i redaktionsgruppen tycker emellertid att mycket av innehållet i hembygdssföreningens samlingar är av så stort läsvärde för intresserade risingebor att det vore synd att inte låta det komma till heders igen.

Men även om vi söker oss tillbaka i hävderna så är vi självfallet även öppna för fräscha synpunkter och förslag till förbättringar av årsskriften. Uppslagsrika medlemmar och andra kulturhistoriskt intresserade får gärna kontakta någon i redaktionskommittén och lägga fram sina idéer.

Att ge ut en årsskrift kostar naturligtvis en hel del pengar och utan hjälp av annonsörer eller subsidier från hembygdsvänliga företag hade vår förening knappast orkat med en dylik utgivning.

Utan att bli alltför smickrande och kruserlig ber föreningen till sist att få framföra ett varmt tack till sina annonsörer och den här gången framförallt till Fiskeby, Gränges och Stal-Laval, som generöst lämnade bidrag till fjolårets skrift utan att offentligen avtackas ens i ett förord.

60 års

Hembygdssträvan i Risinge

Hösten 1915 spreds ett upprop i Risinge socken. "Risinge innebyggare, män och kvinnor, inbjudes att å utsända anteckningslistor anteckna sig som ledamöter i Risinge Museiförening." Föreningens syfte angavs vara att tillvarata minnena från det rika kulturliv som blommat i Risinge socken sedan sekler. Medlemsavgiften angavs till en krona. Uppropet var under-tecknat av Svante Ekman, kyrkoherde, Axel Ekman, ordf. i kommunal-stämman, Joh. Karsberg, ordf. i kommunalnämnden, Hugo Ekelund, bruks-ägare, och Frans Dahlquist, landstingsman.

133 personer antecknade sig som medlemmar. Till den 12:e januari 1916 klockan ett på eftermiddagen, på en onsdag, kallade undertecknarna till sammanträde. Vid detta beslöt man enhälligt att bilda Risinge Museiförening. Man beslöt också att föreningens samlingar skulle sammanföras i Risinge Hembygdsmuseum. Förutom ovan nämnda personer invaldes i styrelsen även Carl Nilsson, Vistinge. Och till ordförande utsågs Axel Ekman. I oktober samma år antogs stadgar. Det noteras att både uppropet, anteckningslistorna, stadgarna samt "synnerligen tilltalande medlemskort" tryckts hos John Fröberg utan kostnad för föreningen.

Känslan för hembygds-kulturens värde hade väckts i mitten på 1800-talet av män som Nils Månsson Mandelgren och Gunnar Hyltén-Cavallius. Den hade förstärkts och spritts genom Artur Hazelius. Den världsbrand som skapade kaos i omvärlden kanske bidrog till att ytterligare stärka denna känsla. Runtom i landet bildades fornminnesföreningar och inrättades bygdemuseer. Samfundet för hembygdsvård är årsbarn med Risinge Museiförening.

Detta namn behöll föreningen genom upp- och nedgångstider ända till 1952, då namnet Risinge Hembygdsförening antogs såsom mera motsvarande verksamheten. Förslag om namnet Finspångs Hembygdsförening ogillades. Det var alltför tätortsbetonat. Den ursprungliga medlemsavgiften bestod nästan lika länge. Först 1948 ändrade man, och då med en 100 0/0-ig höjning, alltså till två kronor.

Om själva starten var lyckad, så blev fortsättningen mera problemfylld. Såvitt framgår ur handlingarna hölls endast ett möte under 1917. Men 1918 lästes kungörelsen om årsstämma i Risinge kyrka på julottan. Och i mars 1921 godkände man räkenskaperna för både 1919 och 1920.

Förklaringen till det tröga föret finns i årsberättelsen för 1921—1922. "Tidsförhållandena ha inverkat på föreningens verksamhet, i det att den allmänna ekonomiska depressionen menligt inverkat ej blott på föreningens ekonomi och allmänhetens lust och förmåga att understödja föreningens ideella verksamhet genom penningbidrag och gåvor av föremål, utan även på medlemsantalet, vadan föreningens strävan om ökat förvärv av museiföremål icke i någon avsevärd grad kunnat realiserats." Under dessa år sjönk medlemsantalet till 89.

Medlemsvärkning har genom alla år varit en stående punkt på dagordningen. 1935 valde man roteombud för att få fatt på medlemmar ute i byarna. Vad var då lämpligare än att uppmana landsbygdens lärare och lärarinnor att bli roteombud. 1937 noteras med tillfredsställelse att flera lärare ställt upp.

Men då stundade nya vargatider. Ur årsberättelserna 1943: "Verksamheten har inte varit så livaktig som önskvärt vore". 1944: "De försvårade kommunikationerna ha också inverkat menligt". Och 1945: "Risinge Museiförenings verksamhet har under det gångna året inte präglats av någon större aktivitet". Vad som hände sommaren 1949 ger måhända hela tids-situationen. Då avslog kristidsstyrelsen i Norrköping en ansökan om tilldelning av 5 kg kaffe och 5 kg socker till hembygdsfest. "I nuvarande försörjningsläge kan framställningen tyvärr ej bifallas."

I ödekyrkan

Utan museum ingen museiförening! Redan före uppropet hade diskussionen gått om placeringen av ett Risinge museum. Blickarna hade riktats mot den s.k ödekyrkan, och då främst mot tillbyggnaden på norra sidan av S:a Maria kyrka. Denna befann sig sedan 1908 i statens ägo men var i dåligt skick. Visserligen hade riksdagen 1913 beviljat medel för kyrkans restaurering, men mycket återstod att göra.

Hur som helst hade Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien tillfrågats, om museum finge inrymmas i kyrkan. Och i september 1915 kom tillståndet. Därför kunde Risinge Museiförenings fäder redan i uppropet meddela var muséet skulle upprättas. "Tillbyggnaden å norra sidan av Risinge ödekyrka torde få anses sakna historisk eller konstnärlig betydelse." Men som museilokal fick den duga.

Den nybildade föreningen fick själv stå för en del av reparationerna i tillbyggnaden. Dessa blev kostsamma, betydligt dyrare än beräknat, och hösten 1918 beslöt man att göra en penninginsamling. Komminister K. G. Widelius skrev detta år styrelseprotokoll och kallar sig själv i sammanhanget "tiggarmunk".

Efterhand hopbringades så många föremål i kyrkan att tillbyggnaden blev för trång. Då ville man utnyttja även sakristian och vapenhuset. I det sistnämnda kunde skarpskyttegevären uppställas. Att så inte blev fallet förklaras i det följande.

Detta var i mitten på 20-talet. Då hade man haft besvär av fukt och mögel och måste dränera utvändigt för dyra pengar. Och trots att kyrkoherde Pontus Leander ansvarade för städningen, ansåg man sig nödsakad börja ta entréavgift, 10 öre per besökare. Ett par år senare, närmare bestämt 1926, anslag man 10 kronor till prästgårdsjungfrun för att hon skulle förevisa samlingarna.

Det skulle varit intressant att lyssna till hennes utläggning om Auroras badkar. Om dettas ankomst till museet berättas i ett protokoll från augusti 1919. "Auroras badkar som väger 1700 kg hade legat utanför kyrkan sedan vintern." Dörröppningen var nämligen för smal. Styrelsen beslöt "vända karet på sidan och via en stapelbädd av plank försiktigt transportera det samma över tröskeln till museilokalen".

*Auroras badkar.
Foto: Stig Karlsson.*

Kyrkoherde Ekman och komminister Widelius fick i uppdrag att ombesörja införslingen. — Intet vare en kyrkans tjänare obekant!

Hembygdsgården

Ödekyrkan var ingen slutgiltig lösning på lokalfrågan. Problemen hopade sig. Trångboddhet och fukt var bara ett par av dem. Tanken på ett eget hus framskymtade redan i slutet på 10-talet. Men 1925 förs den första regelrätta hembygdsgårdsdiskussionen. Man var inställd på att flytta något gammalt hus och hade flera sådana i kikaren. Ända från Norra Vi kom erbjudande om hus till salu. Vart skulle huset i så fall flyttas? Förespråkare fanns för Lugnet i Finspång, men de som höll på ödekyrkans närhet segrade. Så småningom tog planerna fastare form. Som lämpligaste tomt ansågs gamla tingshusplatsen norr om kyrkan, en del av den s.k. klockarejorden. 1928 var tiden inne att ansöka hos Kungl. Kammarkollegium om upplåtelse av tomt, förhoppningsvis för obegränsad tid. Kollegiet skickar ärendet vidare till länsstyrelsen. med kommentar. "Enär den sökta jordupplåtelsen icke avser att främja något sådant ändamål, för vilket enligt den för kungl. kammarkollegium gällande instruktion upplåtelse på obestämd tid av jord eller lägenhet må av kungl. kollegium medgivas, finner kungl. kollegium ansökningen ej föranleda annan kungl. kollegii åtgärd än att handlingarna i ärendet härmed överlämnas till Eder för prövning och avgörande."

Man kunde med gamle kung Gösta ha tillagt "det rätter och packer Eder efter". Länsstyrelsens resolution blev att tomten uppläts på 49 år mot en blygsam avgäld om fem kronor om året.

Som arkitekt anlätades dr Erik Lundberg, Lidingö. Råd inhämtades också från Samfundet för hembygdsvård. Huset skulle ligga uppe på höjden — även om ivriga röster höjdes för åkern norr om berget. Man tänkte sig där så småningom en hel gård med varjehanda uthus. Kanske hade det varit en lycklig lösning? Nytt virke borde anskaffas — "ej gamla, ruttna hus", säger en anteckning. Alltså var det dags för ett nytt upprop, denna gång till socknens alla skogsägare. Resultatet uteblev inte. Så gott som samtliga skogsägare ställde upp och lovade leverera sammanlagt 400 timmer, allt från en stock till tio. De 160 som ändå fattades, levererade Fiskeby bruk till självkostnadspris.

Sommaren 1929 skedde grundläggningen. I ena hörnet murade man in en kopparhylsa med ett för samtiden representativt innehåll: exemplar av samtliga cirkulerande växelmynt, förteckning över de styrande i bygd och län, historik över byggnaden. Detta skedde vid en enkel ceremoni en försommarmkväll.

Väggarna timrades och tak lades på före vintern. Arbetet utfördes av byggmästarna Josef och Valfrid Bäck som hade åtagit sig det för en summa av 3.500 kronor. När byggnaden så småningom stod klar, hade den i kontanter kostat 9.613:98. Den kom några år framåt att bereda föreningen ekonomiska bekymmer.

Invigningen av hembygdsgården i september 1930 blev en stor begivenhet. Lyssna till komminister Julius Wellhagen: "Efter historik höll Excellensen Eric Trolle föredrag och Grevinnan Trolle förrättade själva invigningen. Museiföreningens 82-åriga ordförande, f. skogschefen Joh. Karsberg, överlämnade nyckeln till grevinnan Trolle som öppnade dörren och bjöd de församlade träda in genom porten. I täta led strömmade risingeborna in och fyllde snart alla de åtta rummen, i vilka ännu doften av kådigt furu dröjde kvar". Efter invigningen blev det middag för ett 75-tal inbjudna på Mo gårds pensionat.

Runt hembygdsgården löper en tragikomisk följetong. Härmed förhåller sig sålunda. 1931 donerade Hugo Ekelund 1.000 kronor till ett staket runt gården. Staketet kom på plats och rödfärgades.

1952 noteras att staketet är bristfälligt, 1955 är staketet i behov av reparation — som dock får anstå. 1956 beslutas att reparation av staketet skall ske under sommaren, 1957 är virke anskaffat, 1958 är staketet i brist på arbetskraft ännu ej reparerat, men virke har utlovats (!) av Fiskeby, 1959 är reparationen utförd. 1966 behöver staketet lagas, eventuellt ersättas av nytt, 1967 pågår reparationen.

Och i dag! En stor del av staketet nedtaget utan den minsta protokollsanteckning dessförinnan.

De björkar prosten Leander lät plantera innanför staketet i slutet av 30-talet lever dock vidare.

Inventarier

Föreningens samlingar omfattar flera tusen nummer. Några av dessa skall här i korthet omnämnas.

Vid föreningens bildande satte man omedelbart igång att samla museiföremål. Man sökte "förteckna intressanta föremål samt träda i underhandling med vederbörande ägare angående förvärv av föremålen i fråga". 1918 beslöt årsstämman tillfråga alla hushåll i socknen angående kulturföremål samt villkoren för övertagande av dessa. Varje år innehåller årsberättelsen en längre eller kortare redogörelse för under året förvärvade föremål.

I mitten på 20-talet får samlandet ny fart. Då är amanuens Gustaf Olsson, Lund, verksam i Risinge, och han får föreningens uppdrag att göra en fullständig inventering av hela socknen. Lönen bestäms till 300 kronor för en månads arbete. När "generalvisitationen" var färdig, ökade man summan med 50 kronor.

Från denna inventering stammar en stor del av hembygdsmuséets samlingar. Olsson hade inte bara i uppdrag att anteckna, han skulle också förvärva — och gjorde så — utom i ett fall om vilket han skriver. "Fröbergs i Lotorp samling bibehålles som den är. — rätt stor och sammanbragt med verklig omsorg och inrymd i en särskild stuga, ett soldattorp. — bör få utgöra ett museum för norra Risinge." — Var finns den idag?

Under åren 1917—1926 fördes en utdragen och ställvis ganska hätsk diskussion mellan föreningen och Metallbolaget, som vid föreningens start donerat 100 kronor till densamma. Diskussionen gällde en lång rad föremål, vilka föreningen menade sig ha fått av bolaget. Men nej, så var det inte! I ampra skrivelser skyller man på missförstånd, förnekar donation, medger att man lånat ut vissa saker. Dessa fick man också tillbaka — i den mån de verkligen överlämnats — och inrättade sitt eget museum.

Namnet Pehr Hörberg dyker upp redan 1916. Då noteras att hans grav befann sig i "ett mindre tilltalande skick, då dels minnesstenen hotar kullfalla, dels inskriptionen å stenen blivit nästan oläslig och tarvar upphuggning". Man beslöt anmäla förhållandena till Akademien för de fria konsterna.

Sjelfporträtt.

Autotypi efter en konturteckning i blyerts från år 1786 med signaturen

"Hörberg vid 40 års ålder".

Plansch N:o 1.

*Per Hörberg. Sjelfporträtt.
Blyertsteckning från 1786.*

Nästa gång den stora konstnären figurerar, 1925, gäller det en målning på väv som fanns till salu. Föreningen bjöd 50 kronor men säljaren ville ha mer, och det blev inget köp. 1932 antecknas att E. Wällers i Åby vill ha den bonad som framlidne Thure Hellström deponerat hos Risinge Museiförening. Men i Risinge var man alls inte övertygad om att herr W. vore rätter ägare. Dock upptogs förhandlingar om inköp. De resulterade till sist i köp för 50 kronor. Året var nu 1933 och målningen densamma som det underhandlades om åtta år tidigare. I kassan var det fortfarande ebb. För att klara bonaden startades en särskild insamling med teckningslista. Sedan hörs inte bonaden av förrän 1962. I 30 år låg den i bankfack, hängdes sedan upp i Hotel de Geer och har nu fått en förnämlig placering i biblioteket, allmänheten till glädje.

I avsnittet om ödekyrkan omnämndes Auroras badkar och vilka transportproblem det ställde till. Badkarshistorien slutar dock ingalunda på hösten 1919. I ett underhandsmeddelande sommaren 1942 önskar STAL-direktören att karet lämnas tillbaka till slottet. Årsmötet svarar enhälligt ja på denna begäran. I tackskrivelse från STAL säges om karet: "Det skall bli oss ett nöje att återföra detta till dess ursprungliga plats i slottet". Visst vederlag vore dessutom att vänta.

Men nöjet blev inte riktigt som beräknat. Efter 22 år är det åter dags för marmorpjäsen att ut och åka. Då meddelar nämligen STAL att badkaret inte hade kunnat placeras i slottet utan stod oskyddat ute på en gård. Det borde rätteligen stå i hembygdsgården. Företaget lovar att ombesörja transporten. Sommaren 1965 äger den rum. — Badkar har här på jorden ingen varaktig stad.

Auroras jaktvagn var också aktuell för överlämnande till STAL i början på 40-talet. Därmed fattades beslut. Men lagom till 50-årsjubileet lät hembygdsföreningen restaurera vagnen. Den finns nu att hyra, i synnerhet för brudpar.

STAL erbjöd muséet slottskapellets gamla orgel på 30-talet. Den måste föreningen avböja, eftersom det inte gick att förvara den på lämpligt sätt. Nog har STAL och Risinge hembygdsförening haft sina turer med varandra! Bland inventarierna har nämnts ett av de största, säkerligen det tyngsta. Ett av de minsta må också omnämnas. 1818 besöktes Finspång av den nye kungen, Carl XIV Johan, och den nittonårige kronprinsen Oscar. Det blev stor fest. Prinsen dansade med traktens unga damer. I hans minne fastnade bilden av ortens vackraste flicka, Hanna Persdotter från Messelköp, så ordentligt att hon begåvades med ett guldkors. 150 år senare kom detta smycke i föreningens vård.

Så gjorde också den gamla häradskistan från Finspångs länshärads. I den har generationer nämndemän förvarat sin medhavda matsäck under långa tingsdagar.

Mer om gamla hus

Risinge Museiförenings byggplaner var bara tillfälligtvis uppfyllda i och med hembygdsgårdens tillkomst. Man hade ett gammalt löfte av förste ordföranden, sedermera landshövdingen, Axel Ekman om en loftbod. Det fanns minst tre sådana som var aktuella och som på 30- och 40-talet årligen diskuterades.

Frågan om var boden skulle stå ventilerades lika livligt. Hembygdsgårdens väl tilltagna tomt hade flest förespråkare. Men ett faktum låg dem i fatet. Hembygdsgården stod däruppe på krönet, inte nere på den stora, släta delen, där man drömt om att efterhand plocka ihop en hel gårdsanläggning. Uppe vid muséet fanns inte plats för så många fler hus, i synnerhet inte sedan klockstapeln rests.

Loftbodsfrågan blev akut, då landshövding Ekman dog 1939 och man endast hade muntligt löfte. Men så kom orostider, gamla hus fick stå tillbaka för allvarigare saker. När sedan staten köpte Mo gård, blev frågan på nytt aktuell. Den nye ägaren var beredd att infria det gamla löftet.

Nu måste något göras. 1949 beslutas att boden skall flyttas till hembygdsgården, så snart pengar anskaffats. Först måste dock en plan över förväntade byggnaders inplacering på hembygdsgårdens tomt upprättas. Eventuellt tänkte man sig även en utvidgning av tomten. På årsmötet 1953 fattar man nytt beslut om karta över tomten, även om stadsarkitekten "icke var särskilt tilltalad" av fler byggnader där. Ett år senare fastslås att det brådskar med tomtkartan. Byggnader ska flyttas, först loftboden.

Orsaken till att ärendet fördröjdes kan måhända spåras i citatet ovan om stadsarkitektens inställning. Svart på vitt fick man, då man läste en insändare i ortspressen, undertecknad Ragnar Molin — d.v.s. köpingens stadsarkitekt. — — Redan bygdegårdspastischen är ur miljösynpunkt sorgligt malplacerad. — — Än mindre borde man flytta dit fler byggnader." Hembygdsföreningen borde i stället verka för att flytta bort hembygdsgården från kyrkans närhet.

1956 var tomten uppmätt, plan för bebyggelse upprättad. Denna skulle få form av en mindre bondgård inklusive boningshus. Uttrycket "en fullständig hembygdspark" pekar på slutmålet. Men av detta blev intet. 1958 dyker för första gången namnet Klippestorp upp och samtidigt nämns Vibjörnsparken som samlingspunkt för en del äldre byggnader. Det som följde tillhör våra dagar men må kort rekapituleras.

Klippestorpsgården skänktes till köpingen av byggmästare Alex Andersson 1959. Gården uppfördes med kommunala medel i Vibjörnsparken och hem-

bygdsföreningen fick kommunens uppdrag att omhänderta gården. Servering öppnades hösten 1963. Vid en högtidlighet 1968 hissades de fem nordiska ländernas flaggor. Året därpå planerades gårdens vårdträd, en lind. Vårdträd skulle varje gård ha förr, ofta en lind. Den bringade lycka och välgång.

Då serveringsrörelsen växte mycket snabbt, tog föreningen itu med tillbyggnadsplaner. Tyvärr måste dessa efter många turer, positiva och negativa besked, överklaganden o.s.v. avskrivas. 1974 skänkte kommunen med donators medgivande Klippestopsgården till Risinge Hembygdsförening.

Men loftboden? — Låt oss vända tillbaka till den. Det som inte gått att lösa och som utgjort hindret för bodens flyttning var tomtfrågan. I och med Klippestopsgården uppförande i Vibjörnsparken var tomtfrågan löst. Inga fler byggnader vid hembygdsgården!

Med frivilliga krafters hjälp plockades boden ned, med benägen hjälp från kommunen uppfördes den i Vibjörnsparken, där den blev ett vackert komplement både miljömässigt och ur serveringssynpunkt. Det var för tio år sedan.

Loftboden vid Klippestopsgården. Flyttad från Åsunda, Mogård. Alder sent 1700-tal. Foto: Olof Backström.

Slutet blev gott för den gamla boden. Andra gamla hus som hembygdsföreningen kämpat för har tyvärr inte blivit sparade åt eftervärlden. Vi nämner dem med saknad: Spettaln, Åxsätersladan, Lotorps herrgård, Ånganäs. I något fall — Sockenstugan — står det i dag och väger. I ännu ett fall, de gamla husen på Högby, siktar vi en lycklig lösning i deras inlemmande i det planerade åldringscentret. I ett av dem hoppas vi få höra glada barnaröster i en planerad deltidsskola.

Det är dyrt med gamla hus. Men har vi egentligen råd att låta dem försvinna? — Warszawaborna har byggt upp hela "Gamla stan" igen, sedan den totalförstörts under kriget. I dag bygger det socialistiska Polen i sin huvudstad upp det gamla Vasalottet på nytt. In i minsta detalj kopierar man den byggnad, där en gång Sigismund Vasa residerade. Man har inte råd att mista sin historia.

Så mycket lättare för oss som har husen intakta.

Festliga tillfällen

60 års protokoll talar sitt tysta språk om vardagsmöda, rutinären, ekonomiska svårigheter. Men då och då lyser det till. Ett festligt avbrott i enformigheten.

1924 beslutar man anordna hembygdsfest i ödekyrkan under medverkan av den då i bygden och föreningen verksamme amanuensen från Lund, Gustaf Olsson. Hembygdsfesterna blir sedan ett tämligen regelbundet återkommande inslag i föreningens liv. Ibland slår det dock slint. Till festen 1926 kallas som talare "Landshövdingen, grevinnan Alice Trolle, Linköping, och Riksantikvarien, Prof. S. Curman". Men då kommittéerade sammanträdde nästa gång, måste de konstatera följande sorgliga faktum. "Ordf. föredrog tvenne brev. Av dessa framgick, att såväl grevinnan som riksantikvarien vore förhindrade att medverka vid den planerade hembygdsfesten. Efter en stunds överläggning beslöts att festen skulle inhiberas."

Skam den som ger sig. På nyårsafton 1927 sitter komminister Julius Wellhagen, dåvarande sekreteraren i museiföreningen, och drömmer om sommaren, skissar ett förslag om sommaring. "Det är att räkna med att inrättande av extra tåg, buss- och bilrouter skulle från hela Bergslagen tillföra sommaringet i Finspång betydande massor folk. — Ur landsbygdens synpunkt är midsommartiden lämpligare än någon annan tid. En viss synpunkt bör också ligga däruti, att i forna dagar sommar- respektive vinterting hölls å tider, som särskilt skarpt markerades av solens gång." Medborgartåg skulle inleda, "givetvis bör länets landshövding öppna sommaringet", och musikkår skulle rekvireras från något regemente.

1928 går komministerens drömmar i uppfyllelse. Då avhålls ett större sommarting till vilket extratågen rullar. Med hjälp av försäljning, servering, teater m.m. får föreningen en vinst på kr 1.898:63. 1934 års upplaga blir också lyckad. 700 deltagare inräknas vid hembygdsgården. Ändå är den ett intet mot verkligt stora begivenheten, 1935 års hembygdsstämma.

Som arrangör för denna stod Östergötland—Holavedens hembygdsring, men Risinge Museiförening deltog i den lokalkommitté som hade direktansvaret för arrangemangen. Man förstår att dessa var omfattande, då man ser att över 5.000 biljetter såldes till Lugnet, där stämman avhölls. Vidare såldes parkeringsbiljetter för närmare 500 bilar. Ett stort antal extra tåg och bussar forslade dessutom folk till Finspång.

Vid den inledande friluftsgudstjänsten vid slottet talade biskop Erik Aurelius. Vid Lugnet medverkade bl.a. landshövdingen Ellen Tiselius, professor Axel Romdahl, författaren Nils Larsa-Waange, ett halvt tusental sångare, spelmän och folkdansare. Framför slottet uppförde Tranås hembygds-gille folklustspelet Flickorna på Falkenäs.

Stämman blev en stor framgång, dock inte ekonomiskt. När man började överblicka det ekonomiska resultatet, såg bilden dyster ut. Diverse skärmtytlingar uppstod. De som företogs per brev kan vi följa. Vem skulle betala vad? 13 pilsner och 0,5 flaskor sockerdricka, matkuponer och annat figurerar. Värst råkade aktörerna från Tranås ut. De sades ha tagit alldeles för mycket betalt för sin medverkan, något som naturligtvis prompt tillbakavisades. Likaså kritiserade finspångsdelen av lokalkommittén kraftig att serveringen överlätits åt privatpersoner. Den borde museiföreningen fått ha hand om, eftersom det förmodades ha varit den mest vinstgivande delen.

Från början hade Risinge Museiförening fått löfte om 15 % av vinsten. Men då slutavräkningen förelåg, var överskottet endast 525:07. Då begärde museiföreningen helt framt att få 500 kronor för sin medverkan — och fick det. Huvudarrangören fick nöja sig med 25:07.

Annan malört fanns i glädjebägaren. Under det stora publiktrycket brast en bro i Slottsparken. Folk ramlade ner i den lyckligtvis torrlagda kanalen. Men två damer fick kläderna förstörda. Den ena fick åtta kronor i ersättning, den andra begärde 75. Då baxnade kassören och begärde närmare förklaring. Jo, klänningen var av siden, inköpt i Paris för 150 kronor av spanske ministerns dotter och skänkt till bäraren, som kunde sy en blus av resterna och därför inte begärde mer än 75 kronor. Hon fick 50.

Risinge Museiförening fortsatte att anordna sommarfester. Som partner ingick nykterhetsorganisationer i orten. Under krisåren låg verksamheten nere men återupptogs i början på 50-talet. Det blev dock allt svårare att locka publik och 1963 var det slut med sommarfesterna.

Låt oss ännu en gång återknyta förbindelsen med Pehr Hörberg. Hans minne borde hugfästas, det beslöts 1952. Skulptören A. Hjelmqvist fick i uppdrag att utforma en minnestavla över konstnären. Den sattes upp på det hus i Olstorp som Pehr Hörberg själv byggde och bodde i. Tavlan avtäcktes 1957, och då var 40 av konstnärens ättlingar närvarande.

1966 var det 150 år sedan Hörberg dog. Det borde firas med en utställning. En sådan arrangerades också. Eftersom slottet fyllde 300 år 1968 slog sig hembygdsföreningen samman med STAL-LAVAL till gemensamt högtidlighållande. Medarrangör var också Finspångs Konstförening. Ett 50-tal av Hörbergs verk ställdes ut. Särskilda avdelningar ägnades Finspångs Slottsbibliotek och konstgjutningen i Finspång. Öppningshögtiden blev storlagen med landshövdingetal och invigningsord av prinsessan Christina. Inom 4.000 besökare kunde inräknas.

Publicistik verksamhet m. m.

Föreningens egen publicistiska verksamhet är ringa, om man ser till kvantiteten. Många av dess medlemmar har emellertid medverkat med artiklar om risingebygden i tidningar och tidskrifter.

1937 föreslog dåvarande museiintendenten i Linköping, Bengt Cattingius, att föreningen skulle ge ut en årsskrift. Det skulle kosta 800 kronor att ge ut en 100-sidig bok om Finspångs län. 1975 kom föreningens första årsskrift, så nyligen att alla intresserade ännu kan införskaffa densamma. Vi hoppas återkomma med "I Risingebygd".

"Risingebygd" satte K. G. Widelius som titel på sin utförliga beskrivning av vår socken. Museiföreningen var tidigt inkopplad på detta projekt och anslog 1927 200 kronor i tryckningsbidrag. Men arbetet med boken drog ut på tiden. När manus förelåg 1950 beräknades tryckkostnaden till 24.700 kronor. Boken utgavs på Museiföreningens förlag och trycktes i 2.000 exemplar. Köpingen ställde garanti på 5.000 kronor.

Till Pehr Hörbergutställningen gav föreningen ut en utökad version av konstnärens "Min lefwernes beskrifning".

Från starten har föreläsningar anordnats, både enstaka och serier. En hel kurs "Finspång din hembygd" hölls i mitten på 60-talet. Många av föreläsningarna har arrangerats tillsammans med olika studieförbund, biblioteket och föreläsningföreningen. Ett värdefullt initiativ togs på 50-talet, då man började spela in äldre personers hågkomster. Från generation till generation — material har under medverkan av lärare utarbetats och används i hembygdsundervisningen på lågstadiet. Eleverna där besöker som regel vårt museum.

Föreningens ordförande

Axel Ekman	1916—1917
Hugo Ekelund	1918—1919
Joh. Karsberg	1920—1931
Karl Andersson	1932—1939
Oscar Jonsson	1940—1942
Otto Carlmo	1943—1945
Martin Skoglund	1946—1965
Evert Pettersson	1966—1973
Carl Thelander	1974—

Varjehanda marginalanteckningar

Om det är sant i dag att vi svenskar är titelsjuka, så är sjukdomen nog ändå på tillbakagång, i varje fall om man får döma av formuleringar i Risinge Museiförenings protokoll. Under de första åren heter det genomgående "Herr Godsägare, Herr Brukspatron" o.s.v., även då samma person nämns i på varandra följande paragrafer. Ett undantag utgör "torparen J. Fredriksson".

Auroras ek i oktober 1963.

Vid ett tillfälle ville Hällestads Hembygdsförening sätta upp gränspålar, där sockengränserna korsar landsvägar. Man hade letat fram en gammal vacker modell och avsåg att utföra skyltarna i ek. Men det förslaget sade Länsstyrelsen nej till — och Kungl. Maj:t gjorde ingen ändring.

På 1670-talet verkade en kyrkoadjunkt Erik Bruse i Risinge. Han var historieintresserad och hade kanske också vissa fritidsproblem. På en klipp-häll utanför prästgården gjorde han en "hällristning". Hembygdsföreningen startade en undersökning för att eventuellt skydda "ett av socknens forn-minnen, ty ett sådant är det, trots att det i sig är ett plagiat". Tyvärr är resultatet av undersökningen okänt. Men visst går det in i stilen att ha ett plagiat i närheten av pastischen.

Auroras ek, ett imponerande gammalt träd, stod i vägen för nya riksväg 51 vid infarten till Finspång. Den fick falla för bilismen. Som minne av trädet borde en kubbe placeras vid den närbelägna Klippestorpsgården. "N. N. undrade, om barken möjligen skulle torka och flagna av. Detta visste man inget om, men det får väl tagas upp, om så blir fallet."

Då nya vägen byggdes, kom också den gamla landsvägsbron vid Stjärnvik i farozonen. Rivning var aktuell men avväjades, delvis på föreningens tillskyndan.

1795 besökte kung Gustav IV Adolf tillsammans med sin farbror, hertig Karl, Finspång. Vid Stjärnvik hade allmogen mött i stor myckenhet för att hälsa monarken. Till minne av denna händelse satte man upp en gjutjärnstavla i en ek. Bortåt 200 år senare hade eken nästan vallat in tavlan, men nu är den uthuggen och kan åter beskådas.

*Gjutjärnsplattan på eken vid Stjärnvik.
Foto: Stig Karlsson.*

Framtidsvyer

Ett jubileum blir med nödvändighet fyllt av tillbakablickar. En historielös förening vore lika tragiskt vilsen som ett folk utan historia. Någon tycker kanske att Risinge Hembygdsförening som 60-åring snart borde gå i pension. Det är dock inte föreningens avsikt. Den strävar efter förmåga mot nya djarva mål.

Man bör därvid sikta högt. En gång fanns planer på ett järnvägsmuseum i Finspång. De avskrevs ganska omgående, även om en sådan dyrgrip som patron Ekmans salongsvagn naturligtvis borde exponeras i Finspång.

Den långa diskussionen om Vibjörnsparken är inte avslutad. Hos kommunens fäder ligger en ansökan om upprättande av ny stadsplan för området. Dit vill föreningen samla museala anläggningar för skola, lantbruk, brandväsen m.m. Föreningen äger mycket omfattande samlingar från lantbruket och kommunen äger själv ett förnämligt skolmuseum som bör placeras tillgängligt för allmänheten.

Tankarna om ett krönikespel om det Finspång som var bör inte falla i glömska. Den dag det uppföres vore rätt tillfälle att klä sig i risingedräkt. Finns det en sådan? Männe Mandelgren kan hjälpa oss?

När Auroras jaktvagn hade restaurerats av målerifirman Bernh. Siljedahl, skrev dess äldre innehavare som "kvittens" på räkningen följande verser som får bilda slutvinjett på jubileumskronikan.

En uppgift stor har ju vår firma fått,
att minna om de tider som för länge sedan gått,
och vill jag nu mitt tack till Hembygdens förening lämna
för allt det goda arbete de velat främja.
Om våra fäders mödor alltid ni sökt minna
i denna tid som gärna låter allt försvinna,
vad som en gång med möda skapats fram
av arbetets och slitets gamla, hedervärda stam.
Jag önskar nu att Auroras fina järnvagn,
skall bli till mycken glädje och till gagn
för många utav Risingebygdens kvinnor, män,
som lyckas någon gång få åka uti den.
Med denna önskan blir kvitterad räkningen.
Ty vännen Eric påstår ju att uti kassan ebb det är.
Hans trogna arbete jag vill uppmuntra med det här,
tillsammans med de män och kvinnor många,
som tankarna på bygdens gamla minnen velat fånga.

Carl Thelander

Historien lever

En kväll när tussilagon krupit upp i diket och blåsippan tittat fram bland fjolårslöven, tar finspångsborna på sig sina nya vårkläder och beger sig till Slottsparken för att hälsa våren välkommen. Det är valborgsmässoafton. En alldeles särskild och högtidlig dag.

Manskören i vita mössor står på slottstrappan och sjunger "Sköna maj välkommen" och man skjuter tre skott i kanon. Finspångs alla fönsterrutor skallrar och barnen skriker av förtjusning.

Det lyser i alla fönster på Finspångs slott, och medan marken ännu skälver efter sista kanonskottet känner man att det är vår.

Det är tradition.

En alldeles särskild och högtidligt tradition.

För länge sedan när Johan III var kung, utsågs en nederländare, Wellman De Wijk, till ledare för en liten bruksrörelse i Östergötlands bergslag som var leverantör av gjutna kanoner.

Han byggde ut den lilla rörelsen till ett verkligt bruk med masstillvekrning av kulor och produktion av kanoner. Vallonen Wellman De Besche förde bruket vidare, och när han arrenderade det år 1618 ställde sig en mäktig finansman i Amsterdam som borgensman.

Mannen var Louis De Geer, eller "Den svenska industrins fader", som man senare skulle kalla honom. Bruket var Finspång.

Louis De Geer köpte senare Finspång och hjälpte Finspångs bruk till internationell ryktbarhet. Då började en värvning och inflyttning av utländska arbetare, som inte slutat ännu, även om det inte gäller kanontillverkning längre.

Det var Louis De Geer d.y. som grundade Finspångs Slott i slutet på 1660-talet. Slottet som alltid får mig att tänka på hans sonhustru Aurora.

Aurora, en legend som finns överallt i Finspång. Aurora, vacker och gästfri. Slottsfrun som höll hov för såväl kungligheter och adelsmän som konstnärer och författare.

Ibland tycker jag nästan jag ser en kjolkant försvinna in i lövverket i parken. Jag kan nästan höra skratten glida med vattnet under de böjda broarna. Jag undrar, vad hon skulle säga, om hon visste, att i det rum hon tog emot sin älskare, nu sitter moderna industritjänstemän och gör affärer kors och tvärs över världen, medan gipsänglarna alltjämt svävar över deras huvuden.

Auroras tempel enligt traditionen ritat av J. T. Sergel. Foto: Olof Backström.

Jag tror inte hon skulle bli ledsen. Hennes slott finns ju kvar.

Stal-Laval använder det som kontor och när det kommer in- eller utländska gäster tar de emot i "Aurorasviten" eller "Galleriet".

Följer man en liten väg runt slottet, över de böjda broarna och in i parken hittar man på en kulle ett litet tempel, Auroras tempel, byggt till Auroras ära. Det är vitt, gult, runt med många pelare.

Strax intill slottet ligger Bruksgatan. Den ser mycket idyllisk ut med sin jämna gula husrad och sina gröna häckar. Husen är från 1700-talet men modernt inredda och används som bostäder.

Bruksgatan omkring 1920

Tar man sedan en tur några kilometer utanför Finspång kan man komma till Risinge S:ta Maria kyrka. Den är från år omkring 1160, och har vackra valv med unika alfrescomålningar från 1400-talets mitt som aldrig varit överkalkade.

De är gjorda av den okände Risingemästaren och har en alldeles egen historia.

En biskop, Rhyzelius, föreslog i mitten på 1700-talet att målningarna skulle kalkas över på grund av att de var otydliga, oformliga och gjorde kyrkan mörk. Det ville nu inte församlingen. De gamla risingegubbarna sa "enständigt nej". Och tur var väl det . . .!

Allt detta är delar av Finspång — "en expanderande industriort". En ort där historien lever. Den är inte bara museiföremål som dammas av en gång i veckan utan den finns ibland oss i det vardagliga livet.

Slottet som kontor, Bruksgatans 1700-talshus som moderna bostäder och man planerar bygga ett nytt ålderdomshem i förening med 1700-talsmiljön. Ett steg åt rätt håll. Ett steg från en framtid i betong . . .

Historien har rullat långt sedan 1535, då det enligt hjälpskattelängden fanns 5 bönder i Finspång, och fram till 1975, då det finns c:a 25.000 invånare. Men den har hela tiden lämnat små minnesmärken, små och stora händelser som gjort Finspång, Europa, ja hela världen till vad den är idag.

Vad är historien om inte vi.
Det våra förfäder gjorde i går,
är historia i dag.
Det vi gör i dag,
är historia i morgon!!!

Cathrine Tapper

Gå och bada i Finspång 70-årskavalkad

Lördagen den 28 januari 1967 invigdes Finspångs simhall. Det är snart tio år sedan dess. Samma dag badades för sista gången i Finspångs gamla badhus som, om det fortfarande existerade, nästa år skulle fylla 70 år.

Den konstituerande bolagsstämman, som så att säga var det gamla badhusets "startskott", hölls på nyårsafton 1906. Den 10 juni 1907 undertecknades kontrakt med byggmästaren Wiktor Forss i Skärblacka, den 5 december samma år anställdes Stina Österberg som baderska. Det var bestämt att om inte badhuset var klart till den 1 november 1907 så skulle byggmästaren få avdrag på kontraktsumman med 100 kr per vecka. Kontraktsumman var efter nutida mått inte stor — 10.860 kr.

Fru Österbergs lön var 150 kr per år samt fri bostad och belysning. Men den avlöningen var i alla fall mycket större än den som bolagets siste verkställande direktör ingenjören Anders Thunblad fick. Då han tillträdde be-

Badhuset år 1957

fattningen som verkställande direktör i augusti 1935 var det ett uppdrag som på något vis hängde samman med hans anställning hos dåvarande Finspöngs Metallverk och detta företags aktier i badhusbolaget.

De första 20 åren var Anders Thunblad oavlönad verkställande direktör. Från 1955 blev uppdraget ett så kallat extraknäck för honom med ett årsarvode av 100 kr. Detta gav verkställande direktören en månadslön på åtta kronor och trettioöre.

Det gamla badhuset fanns på en plats som inte längre finns. Nu går nysträckningen av vägen mot Ramstorp fram över tomten och högt över den tidigare marknivån. Gränges Aluminiums kontorsutbyggnad från centrallaboratoriet pågår också i samma område. Där någonstans, exakt var kan inte sägas nu, fanns det gamla badhuset som grävskopan slutgiltigt jämnade med marken den 26 oktober 1967. I sin nybyggda skönhets dagar var badhuset 14 meter långt och 11,5 meter brett — förstukvisten oräknad! Bassängen i badhuset var 3,5 meter $\times$ 3,5 meter. I den doppade sig mellan 17.000 och 18.000 badande årligen de år på 1940-talet då det gamla badhuset brukades som mest. Och åtminstone två lärde sig att simma i den lilla bassängen. Det var Gerhard och Einar Schulz, söner till sista baderskan Ingeburg Schulz. Fru Österberg blev den första och fru Schulz den sista baderskan i det lilla badhuset, som tjänade Finspångs befolkning i nära 60 år innan simhallen byggdes för snart tio år sedan.

Badhusbolagets nästan sista uppgift blev att ge ut en rikligt illustrerad minnesskrift på 52 sidor om sådant som förekommit i Finspång i anknytning till den gamla badhusverksamheten. För sammanställningen svarade Eric Larson och Ingemar Berglund, för förstasidesteckningen Nanna Kördel och för fotografier mest Göte Engström och Stig Skoglund. Det är med ledning av den minnesskriften som denna artikel har skrivits.

Ingemar Berglund

När luffarna hade hotell i Finspång

En kategori av människor, som fordom befolkade landsvägarna var de s.k. luffarna, egentligen avläggare av forna tiders gesällvandringar, ty en gesäll med självvaktning måste vandra och se sig om och på så sätt pröva livet och sin vunna yrkesskicklighet, som han måste visa där han drog fram.

När en yrkesman tröttnade på "jobbet" på en plats för en 50—60 år sedan, slog han icke upp en tidning för att se vilka lediga platser som kunde bjudas av den enkla anledningen, att det icke annonserades om dylikt vid den tiden. Nej, den efter ny anställning längtande yrkesmannen måste ta till vandringsstaven och ge sig ut på "luffen", ty en sådan sak som att åka tåg var alldeles för dyrbart för dåtida yrkesmän.

I regel var alla yrken företrädare i luffarskrået. Även så fint folk som skräddarna kunde ta på "luffen", men annars var det mest järnhanteringsmän som befolkade landsvägarna. Bondbyarna fick de flesta besöken och man ordnade till med s.k. kavle eller klubba, som den logisökande måste efterfråga hos någon bonde, för att sedan söka upp närmast i tur varande, som hade att ta emot den icke alltid välkomne gästen. Var det en trevlig karl kunde han bjudas in att ta plats vid matbordet tillsammans med husfolket. Sedan hänvisades han till stallet med ett hästtacke att utestänga kylan med. I Torstorp fanns "klubban" kvar för 50 år sedan, vilket "luffarna" väl visste om och de vandrade gärna till bönderna i Torstorp. Många var kända från tidigare besök. De kunde vara rätt så trevliga, sjunga och på ett gemytligt sätt berätta historier. Ibland kunde kära far i huset ta fram pluntan i hörnskapet, och då blev det stämning i bondgården.

Men "luffareskrået" växte oavbrutet och blev slutligen så betungande för landsbefolkningen, att de kommunala myndigheterna måste ingripa och ordna "luffarnas" inkvartering samt förplägnad. Finspångs bruk uppförde då den s.k. luffarekammaren, vilken ännu i dag med sina gotiska kyrkfönster och camouflerade trappgavlar tronar i undangömd tillvaro bakom Metallverkets stora transformatorhus på berget vid gamla kolhusbacken.

"Luffarna" måste legitimeras sig hos kontorspojken på brukskontoret, där nyckeln till luffarehotellet fick hämtas och samtidigt erhöles också en matpolett, som berättigade till ett mål mat på värdshuset. Uppvärmningen fick var och en sörja för, och ved tillhandahölls av bruket. En härlig brasa lyste ofta i sena vinterkvällar långt nedåt samhället.

Det första världskriget omskapade denna institution och så småningom försvann både "luffarna" och därmed deras hotell. Mången trött och kanske hungrig vandringsman fick där ett skydd och även ett mål mat för ett dygn. Alltsamman är nu en förfluten episod och hamnar väl så småningom i glömskans hav.

Luffarhotellet eller kolbuskammaren 1950

De luffande gjutarna var goda yrkesmän, som ofta hade med sig nya metoder i yrket och de kan betraktas som ett slags missionärer på sitt område. Många var goda sångare och berättare, men framförallt fick de visa sin kunnskap som yrkesutövare. Som prov därpå hade den gamle gjutmästaren för sed att låta den nyanställda utföra ett kugghjul till tröskverk. Kunde han gjuta ett sådant felfritt var han godkänd för platsen. Kugghjulet skulle formas i sand efter en allt annat än god modell och kuggarna måste passa oklanderligt mot kuggdrevet. Det kunde inträffa att sandkuggarna i formen rasade ned när modellen lyftes ur formen. En skicklig gjutare skulle då med hjälp av lösa kuggmodeller "sätta upp" sandkuggar i ställe för dem som rasat ned. Det berättas att en gjutare var så skicklig, att han "satte upp" 91 sandkuggar i stället för 90, som hjulet rätteligen borde innehålla. Den kuggväxeln gick nog icke så synnerligen väl, men så var det också före den noggranna kontrollens tidevarv.

Kom det någon gång en plåtslagare på luffen och sökte arbete, så skickade verkmästaren upp nykomlingen på slottstaket för att där ersätta någon söndrig takplåt. Gjorde han detta till verkstärens belåtenhet kunde han vara säker om platsen.

Den gamla tidens "luffare" är borta. Bortsett från det asociala i systemet låg det en viss romantik över det hela. "Luffarna" var ett slag av kulturbärare, bl.a. hade de organisationsidéerna med sig, som de på sitt sätt förkunnade. "Luffarna" är ett utdött släkte nu, vilka liksom mycket annat skattat åt förgängelsen.

Ett annat slag av luffarna var de mer eller mindre "veliga" individer, som vandrade land och rike omkring. Så var repslagaren Bruzelli, en lustig kurre med sina många hattar på huvudet, tre à fyra rockar samt fiolen, på vilken han gned förtvivlat. Man visste berätta att olycklig kärlek låg bakom hans "velighet". "Stumpvippen" — en krympling, men glad till sinnet — sjöng och berättade historier på sina vandringar i norra Östergötland. En annan var Pelle Häffler, som alltid hade många huvudbonader och allra överst en cylinder — stormhatt — samt vinter som sommar en överrock eller helst fårskinnspläs. En annan figur var Enebystolle, som fruktade att det skulle "bära ned" var han gick. Om någon råkade säga: "det "bär ned", skenade han för brinnande livet.

Det var några olyckliga från 1880-talets "luffare".

Franz Dablquist (ur ÖF 23/10 1947)

ÖSCHÖTA-MATTS

En landstrykare från Klockrike
som aldrig lärde sig trivas
i den grå bruksmiljön.
Han skrev insändare
och kallade sig barnavän.
Folk trodde han var vrickad.
Han skulle säga några ord om Verken
vid kungens besök.
Då låste de in honom.
Hans bror var polis
och bad honom hålla tyst
om deras släktskap.
Javisst kan jag tiga,
lovade Öschöta-Matts,
men annars skäms jag inte för dig!
Stod på de svagas sida
därför att han visste
alltför mycket
om ett utanför-liv.
Titeln på hans memoarer
som aldrig blev skrivna
hade han själv listat ut:
Vägen från Klåkrrike!

*Jan Mårtensson **

Redaktionsgruppen ber att få påpeka att Martin Israel Andersson, i gemen kallad "Öschöta-Mats", enligt kyrkobokföringen fyllde 75 år den 8 maj innevarande år, men enligt egen utsago inföll bevisligen hans födelsedag en månad tidigare. För undvikande av alla eventuella missförstånd vill vi också meddela att Mats fortfarande lever i högönsklig välmåga och med bevarad vitalitet. Diktens tempus beror på att författaren skrev sitt kväde sedan han lämnat Finspång.

(Red:s anm.)

* Jan Mårtensson, född 1944, har i höst gett ut diktsamlingen "Så länge ljuset räcker". Den nu publicerade dikten har hämtats från dikturvalet "Mellan Tidaholm och världen", båda böckerna utgivna av Norstedts. Jan Mårtensson arbetade i början av sextiotalet som journalist i Finspång, men är numera bosatt i Oxie utanför Malmö.

När vargarna var ett hot

Ända intill mitten av förra århundradet var vargen ett gissel och ett plågoris, särskilt för den fattiga allmogen i skogsbyggnaderna. Här i norra Östergötland fanns det gott om dem ända till omkring 1850. Ännu så sent som på 1840-talet måste en vallgosse eller vallflicka följa boskapen på dess betesgång på skogarna. Som regel var det barn som hade denna uppgift och t.o.m. i lagspråket nämndes de vallhjon. Deras uppdrag var att skydda djuren genom att skrämma vargarna. Att de själva var rädda togs inte så stor hänsyn till.

Jag har träffat ett tiotal personer som själva mindes vargarna. Andra har sagt ungefär så här: Far han sa eller farfar berättade. Men jag har bara träffat två personer som sade sig ha sett den. Men hört den yla och tjuta hade samtliga gjort. I kalla vinternätter kunde man höra deras tjut t.o.m. när man låg i sin bädd inne i stugan. Vargens parningstid inträffar under december—januari och förmodligen var det då den lät höra sig som mest.

Att man blev rädd och orolig, när man hörde vargyl säger sig självt. Ändå värre var det ju om make, far eller annan anhörig var ute på kolning eller körslor i skogen. Hade man långkörningar höll man sig helst i stora sällskap=foror, varav namnet farbönder säkert kommit. Någon direkt fara för oxar och hästar lär det inte ha varit, men kom vargen i närheten blev de oroliga och omöjliga att tygla med olyckor som följd.

Den moderna vetenskapen säger, att det inte finns något enda exempel på att varg anfallit människor så länge de stått upprättade och inte varit skadade. Och även våra förfäder visste att det var när vargen fick vittring av blod som den blev aggressiv och farlig. Men vargen var alltid ett hot. En liten skada på djur eller människor kunde få svåra följder. Därför var man rädd för vargen. Man hotade och ville förgöra den.

Redan i östgötalagen, som skrevs omkring år 1260, finns bestämmelser om vargskall som ett medel mot vargens ytterligare förökning. Att sådana skallgångar varit i bruk innan lagen kom på pränt får man ta för givet.

I östgötalagens byggingsbalk säges bl.a. Nu skall var bonde hava tre famnar vargnät (5,34 meter). Två skallfogdar skall väljas. Sannolikt menades det för varje socken, ty det stadgas att även häradet skulle utse skallfogdar. Om bonde, som var kallad, ej kom till skallet, skulle han böta tre ören eller värja sig med 12 edsmän. Om han inte lyder fogdes befallningar böte han ett öre. Man måste ju här komma ihåg att ett öre hade avsevärt högre penningvärde än i vår tid. Varje bonde skulle också ha tre gistelstänger att hänga näten på samt ett vargspjut. Näten skulle förfärdigas av rep av en

oxtöms tjocklek och vara så starka att en man kunde kliva på maskorna. Vargskall skulle hållas då skullfogden ansåg det nödvändigt eller då vargarnas härjningar varit särskilt svåra. Senare tillkom att skullfogden skulle ha ersättning för sina besvär. Sannolikt för att han villigare skulle fullgöra sitt uppdrag. Denna ersättning som utgick i form av säd, skulle samman-skjutas av skallaget och kallades skallkappe. För att tvinga eller i varje fall stimulera allmogen att hålla efter vargarna utfärdades 1376 ett påbud att var sjätte bonde skulle avlämna ett vargskinn i skatt årligen.

Under 1600- och 1700-talen klagade bönderna i sina riksdagsbesvär över att vargarna bara ökade, trots alla ansträngningar med skallgångar och annat. Trots detta var det för det mesta bara lättnader med deltagande i utrotandet av densamma man begärde.

År 1727 fann Riksens Högloveige Ständer med bifall av Kung Fredrik skäligt, att av nåd, bifalla allmogens besvär och alldeles befria bönderna i Skåne från att hålla vargnät. Bondeståndet hade motiverat sin begäran bland annat med att det aldrig varit, ej heller nu för tiden, än mindre i framtiden hädanefter sådana skadedjur som varg sig på Skånes slätter uppehålla. När man i vår tid vet att den sista vargen dödades i Skåne så sent som 1862 förefaller det som om besvären var något tillrättalagda och beslutet lite förhastat.

I princip hade, på 1600- och 1700-talen, alla som ägde en ko skyldighet att delta i skallgång eller ställa man i sitt ställe. Men i oktober 1734 behandlades vid gemensamt plenum för alla fyra stånden en fråga väckt av bönderna att två oskattade torpare skulle vid vargskall ha samma skyldigheter som en fullsutten krono- eller skattebonde. Huruvida kungl. maj:t utfärdade en sådan lag har inte kunnat utletas. Som skäl för framställningen anfördes att vargen inte gjorde någon åtskillnad utan rev både torpares, bönders och adelsmäns kor.

I en förordning från 1664 var präster, klockare och orkeslösa kvinnor befriade från att delta i vargskallen. Bondeståndet gjorde framstötar om att både präst och klockare skulle delta men fick avslag.

En särskilt tung pålaga ansågs med all rätt, de stora häradsskallen vara. Det hände att flera häradar kallades till gemensam skallgång. I sina allmänna riksdagsbesvär vid 1734 års riksdag anhölls underdånigast om att bli befriade från häradsskallen. Man framhöll bland mycket annat att man ibland kunde ha 10 à 12 mil till skallplatsen. Att folket ibland kunde få vara borta i 10 till 12 dagar. Arbetet blev eftersatt och att folket blev alldeles uttröttat av de långa marscherne. Och då det ofta var bråttom att komma iväg för att hinna fram till skallplatsen i tid hann man ej få med sig nödig matsäck, varför man förutom att vara uttröttad och frusen även fick svälta.

Kungl. Maj:t fann dock skäligt att avslå denna framställning. Men av nåd skulle allmogen hädanefter ej få uppbådas till häradsskall under den brådeste andtiden (skördetiden) eller på vintern då de var sysselsatta med angelägna körslor.

Ett annat sätt varmed man sökte hålla vargbeståndet under kontroll var att döda den med förgiftad åtel. I början av 1700-talet beslutades att det i varje socken skulle inrättas s.k. luderplatser. Detta innebar, att man på vissa bestämda ställen skulle se till att det alltid fanns förgiftade djurkroppar utlagda.

Det vill dock synas som om detta påbud ej kom att efterlevas så allmänt. I våra bygder är, såvitt jag vet, ingen luderplats känd. Däremot använde många enskilda personer gift och dödade på så sätt många vargar, även i vår bygd.

I riksdagen besvärade sig bondeståndet även mot denna nya och för allmogen betungande pålaga. Man gick så långt att man t.o.m. påstod att vargarna hade ökat sedan man började använda förgiftad åtel. Man får nog inte förtycka bondeståndet att det i dessa och många andra frågor intog en negativ inställning. Nästan alla skatter låg på bondejorden och var höga. Besvären och pålagorna var många och bara ökade. Och att, i de allra flesta fall, adeln, borgare och präster ej behövde delta gjorde ju inte bördorna lättare. Bondeståndet ansåg som sin förnämsta uppgift att skydda allmogen mot nya tids- och kostnadskrävande uppgifter. Man vågar ju knappt tänka sig vad som skulle hända om vår tids lantbrukare, vid vite av höga böter och utan ersättning skulle åläggas att i brådeste skördetiden lämna sitt arbete i upp till två veckor. Detta även om i vår tid de vare sig behövde marschera, frysa eller svälta.

Men att det hedervärda bondeståndets uppfattning angående varggiftet inte hade något stöd i verkligheten råder det ingen som helst tvekan om. Frågan är väl istället om det inte var just giftet som gjorde slut på vargen i södra och mellersta Sverige.

Hur det gick till vid en skallgång skall jag inte i detalj försöka beskriva. Jag har aldrig träffat någon som själv deltagit i ett vargskall. Skallkedjan gick, med några meters mellanrum, mot näten genom skogen. I äldre tid använde man trummor och blåste i näverlurar. Eller grytlock som man slog mot varandra. Man skulle också genom höga rop och annat oväsen skrämja vargarna. Senare lärde man sig att drevet skulle gå fram så tyst som möjligt. Om vargen blev för hårt pådriven gick den lätt in i något gryt och undkom.

I Nordiska muséets årsskrift Fataburen något av åren omkring sekelskiftet finns en skallordning införd. I densamma säges att man endast i undantags-

*Tillbehör vid skallgång på varg.
Vargnät, vargtrumma, barkramlor och vargspjut.
Foto: Stig Karlsson.*

fall skulle använda barn och kvinnor vid skallgångarna, då sådana hade svårt att hålla tyst. Jag vill minnas att man också av männen krävde ett visst mått av nykterhet. Ett annat sätt, sannolikt det äldsta, var att fånga vargen i s.k. varggropar. Man grävde en grop om ca 4 m², 2 meter djup och med lodräta sidor. Över lade man stänger och över dessa grangrenar. Mitt över gropen satte man ut något bete, t.ex. ett självdött djur. När vargen, eller om man hade tur, vargarna skulle försöka komma åt betet hamnade de i gropen, där de sedan blev ett lätt byte. Det påstås att man som lockbete även kunde använda en levande gris som med sitt skrik i kalla vinternätter skulle locka vargarna till gropen. Från våra bygder är flera sådana gropar kända. Två var belägna inne i nuvarande centrala Finsspång. En där Stal-Lavals laboratorium nu är uppfört och den andra på den numera bortschaktade höjden där Gränges Aluminiums pressverk är beläget. I Lotorp, även där bara ett par trehundra meter från järnbruket med dess dunkande hammare fanns en varggrop.

Trots alla fångstmetoder, ansträngningar och mödor var, som tidigare sagts, vargen talrik ända intill mitten på förra århundradet och den fanns i hela landet. Under perioden 1827—1839 utbetalades skottpengar för inte mindre än 6.790 dödade vargar, varav 82 i Skåne.

Den siste i våra bygder, som bevisligen erhöll skottpengar för dödad varg, var, det finns påståenden om att någon skulle ha dödat senare, skattebonden Daniel Andersson i Göl, Hällestad. Den 3 april 1854 hade han på sina ägor, märk väl med förgiftad åtel, dödat densamma. På sockenstämman

den 28 maj uppvisade han skinnet, varvid öronen avskars och han erhöll kvitto. Samme man hade föregående år dödat tre stycken vargar. Även då hade han använt gift. Han hade förgiftat en död häst och lagt ut på en plats där vargarna brukade gå fram. De besökte platsen nästan varje natt men rörde inte vid betet på flera veckor. Deras misstänksamhet visar hur försiktiga och sluga de var. Men då man uppfärskade hästkroppen med blod från en nyslaktad kalv kunde de inte motstå frestelsen att äta av köttet som blev deras sista måltid. Att bonden Daniel blev glad och belåten säger sig självt. Förutom skottpengar fick han ju också de värdefulla skinnen. Det påstås att en vargskinnspäls var minst dubbelt så varm som en fårskinnspäls. Och så var den ju också hållbarare.

Det var mest föl, svin och får som föll offer för vargarna. Men blev de hungriga rev de även storboskap. Det har berättats, att då nötboskapen blev oroad efter anfällen av varg packade de sig samman och ställde sig nästan i en ring med hornen mot angriparen. Och det var först om vargarna lyckades skilja något djur från flocken som det blev rivet. Den ensamma djuret jagades tills det uttröttat stöp i ett kärr eller a moras. Uttrycket att vargen har rivit en ko har sannolikt uppkommit av att vargen inte var så noga med att döda sitt offer. När ett djur föll började den omedelbart att äta av detsamma även om den ännu levde.

Karl Hagenberg från Bredstorp har berättat att då hans farfar en midsommarnatt tillsammans med några andra ungdomar gick hem från en dans fann han en ko som av vargar jagats ut i ett kärr. Hela juvret var uppätet men hon var ändå vid liv.

När vargen skulle ta ett föl, berättas det, försvarade modern detsamma genom att "slå bakut" mot angriparna. Vargen eller vargarna dansade runt kring henne och fölet uppehöll sig hela tiden framför henne, alldeles under hennes hals. Först då hon var uttröttad och inte orkade slå längre kunde fölet tagas. Det har berättats att en mähr med föl, ägd av en smed i Valstorp, Hällestad, lyckades slå ihjäl en varg. Smeden lär sedan alltid haft henne skarpskodd då hon hade föl.

Att fånga ett får lär inte ha berett vargen någon som helst svårighet. Han högg det i halsen, i sidan eller var som helst och det påstås att den slängde upp sitt byte på ryggen då den sprang.

Det var inte bara för djurens, även för sin egen säkerhet måste man iakttaga vissa försiktighetsåtgärder. Gick man ut då det var mörkt var det säkrast att ha något lyse med sig. Och helst även något vapen. Risker måste man ju ta men man måste räkna med att det fanns vargar överallt, var som helst. Karl Nilsson från Mässelköp har efter sina fäder berättat: En torpare från Skirbrororp under Ysunda, Johannis Persson, bröt upp och byggde torpet Västralund på Mässelköps ägor något av åren omkring 1840. Då det var

för långt att gå hem varje dag låg han kvar om nätterna vid sitt nybygge hela veckorna. Endast om söndagarna gick han hem för att hämta mat. Om nätterna, innan stugan blev byggd, låg han på bara marken men för att skydda sig mot vargarna stjälpde han en malryss över sig.

Av någon orsak, sannolikt hade han något arrendeår kvar vid Skirbrotorp, flyttade han ej till sitt nybygge första året. Men för att få någon nytta och inkomst av detsamma hade han ungdjur där. En 10-årig son fick då ensam vistas där för att vakta djuren för gråben som var ett annat namn på varg. När jag, som sexåring, en tid vistades hos min morfar hände det att då han satt framför kvällsbrasan och skumögd såg in i elden berättade om händelser ur sitt långa liv. Särskilt hans minnen från den tid då vargen var ett hot mot djur och människor gjorde ett djupt intryck på mig.

Morfar hade sett varg men mormor, som var några år yngre, hade aldrig sett någon men många nätter hört deras hemska tjut. Ibland alldeles utanför stugknuten. I 10-årsåldern hade morfar blivit vallpojke. Han hade då han började varit hemskt rädd men då det gått några dagar och intet hände blev det bättre, även om inte rädslan helt upphörde.

En vallgosses arbetsdag började omkring klockan 5 på morgonen. Hans uppgift var inte att mata boskapen utan att följa den. Det kunde ibland bli långa vandringar. Var han befann sig i skogen visste han nästan aldrig, då boskapen ständigt sökte sig nya betesmarker.

När djuren blev mätta eller det började skymma på kvällen gick de hem med skällkon i spetsen och det vara bara att följa med. Barfota och klädd i en rock som räckte nedanför knäna men i regel utan byxor följde han sin hjord, söndag som vardag från tidigt på våren till sena hösten. Att ensam med en bit bröd i fickan och den långa näverluren på axeln bara följa boskapen dit den ville gå gjorde dagarna långa och enformiga. Det värsta var att hålla sig vaken om man satte sig. En gång hände det, djuren betade och allt var lugnt, att han kröp upp på en större sten och det bar sig inte bättre än han somnade. Hur länge han sov visste han inte men när han vaknade hade boskapen lämnat platsen. Han lyssnade men någon koskälla hörde han inte. Han blev rädd, dels för att han inte skulle hitta hem, dels för allt stryk han skulle få för att han svikit sin plikt och lämnat djuren utan skydd. Han sprang upp på ett berg för att lyssna. Turen var med honom. Långt bort hörde han skällan och han kunde åter förena sig med sin hjord. Sedan dröjde det länge innan han vågade lägga sig. Knappast sätta sig bekvämt.

Morfar hade tur! Inget av de djur han hade i sin vård blev rivet. Men flera gånger hände det att de fick vittring av varg och skockade ihop sig. Då blåste han av alla krafter i sin näverlur och om en stund betade de åter lugnt som om ingen fara fanns.

Även mormor hade varit med om ett äventyr från vargtiden. En gång i 11—12-årsåldern hade hon varit borta på en gård och hjälpt till med julslakten. Det hade blivit sent på kvällen innan de blev färdiga med arbetet. Hon hade omkring en halv mil till sitt hem. När hon var färdig att gå hördes vargtjut från skogen i närheten. Då det var bestämt att hon skulle komma hem vågade hon ej stanna kvar över natten. Man tog fram ett tjärvedsbloss, lade det på glöden i spisen och när detta fattade eld öppnades dörren och med blosset i handen rusade hon ut i den mörka vinternatten. Hon hörde vargtjut, ibland på avstånd, men ibland helt nära, och uppskrämd som hon var tyckte hon det var vargar på båda sidor om den igensnöade skogsvägen. Så länge blosset brann var faran ej så stor. Men skulle det räcka ända hem? Sprang hon fort blev draget större och blosset brann fortare. Men hon valde att springa så fort hon kunde i den djupa snön. Vid ett tillfälle föll hon omkull och blosset kom i snön och slocknade. Hon hade hört att om detta hände skulle man slå det kraftigt fram och tillbaka genom luften. Fanns det då något liten glöd kvar så kunde det tända igen genom draget som uppstod. Hon gjorde som hon hade lärt och blosset började brinna igen. Och precis som i en saga slutade hennes berättelse. När hon kom så nära hemmet att hon såg lyset från stugfönstret var blosset utbrunnet så hon måste kasta bort det.

Av dessa och liknande berättelser lärde jag mej, förmodligen på samma sätt som tidigare generationers barn hade gjort, att hata vargen. Hur den såg ut visste jag av ett litet oljetryck som hängde på stugväggen över snedklaffen. Tavlan föreställde den gode herden. Med ett litet lamm i famnen, stödjande sig på en lång stav, stod herden framför fåren medan en varg med stort gap och röd tunga dansade framför hans fötter och sökte komma åt fåren. Utan att göra något och utan att se det minsta rädd ut stod han bara där. Jag tyckte han var alldeles för passiv. Nog borde han sett rädd ut och slagit efter vargen med staven. Helst skulle jag ha sett att han dödat den. Jag tyckte inte att tavlan beskrev verkligheten på det sätt jag ville se den.

Att vargen helt försvann från våra bygder hade vi, efter vad de gamla i min barndom berättade, en finngumma att tacka för. En vinter sade de, blev det så kallt att Dalälven frös till, vilket inte var vanligt. Gumman som någon sa "kunde lite mer än att äta och spilla på sig", passade då på att locka vargarna över älven. Hon hade också lovat att de aldrig mer skulle komma tillbaka. Hur utbredd denna sägen var känner jag inte till. Jag har hört flera berätta den men aldrig sett den i tryck.

När jag hörde den berättas tyckte jag att det måste ha varit en ovanligt snäll trollkäring och att ingen kunde ha använt sin konst bättre än hon. Jag kände mej lycklig över att bo i ett land där det inte fanns varg. När jag undrade över hur hon hade sett ut tyckte jag att hon på något sätt måste ha varit lik mormor.

Evert Pettersson

Lotorps Bruk

Lotorps Bruk grundades år 1635 av en vallon, Gillis De Flon. Det bestod till en början av en hammare och en härd, men utökades snart till två härdar. Produktionen vid bruket var då endast stångjärn. Den 22 november 1662 fick De Flon och några i orten bosatta bergsmän tillstånd att anlägga en masugn för smältning av den närbelägna Flasbjörkegruvans malm.

I början av 1700-talet sinade emellertid gruvan och bruksägaren fick Bergskollegi tillstånd att lägga ner masugnen och i dess ställe uppföra en knipp-hammare med två härdar för tillverkning "af Pannor, Skyfflar, Spadejern, Billar samt allehanda slags spijk". Knipphammaren var i gång till 1742, då tillverkningen vid densamma av dåvarande ägaren, faktor Reef, omlades till gevärspipor, s.k. rörplåtar. Bruket omfattade hädanefter vid stora smedjan tvenne stångjärnshärdar med en hammare för tillverkning av stångjärn samt i lilla smedjan en ämneshärd med en hammare för tillverkning av rörplåtar.

Rörplåthammaren ödelades i början av 1780-talet och på dess plats uppfördes år 1802 "et Manufactur werk bestående af en knipphamare för en hjulstock och en ässia samt twänne spikhamrar för särskild stock och ässia at därwid förädla 400 skpd till knippjern och spik under detta bruks wanliga Stempel".

Nästa tillökning av brukets produktion gjordes 1854, då två härdar från

Lotorps bruk kring sekelskiftet

Djurshytte Bruk i Hällestad förflyttades till Lotorps stångjärnssmedja. Lotorp hade sedan omkring 1780 ägts av Finspångs Styckebruk. När bruken köptes av brukspatron Ekman kom Lotorp att blomstra som aldrig förr. På 1850-talet ersattes det otidsenliga tysksmidet i stångjärnssmedjan med det betydligt rationellare lancashiresmidet. På 1850-talet byggdes järnväg mellan Finspång och Lotorp, i början användes hästar som dragare, men sedan köptes lokomotiv. 1867 byggdes ett turbindrivets valsverk vid bruket. Kostnaden för anläggningen var 60.000 riksdaler. Men stångjärnssmedjan, eller smältsmedjan som den kallades efter lancashiremetodens införande, började att bli allt för trång och otidsenlig. Ekman beslutade sig då för att uppföra en ny smältsmedja. Den nya smältsmedjan till vilken också hörde en kanal byggdes 1876 och kostade 100.000 kronor. Smedjan var en av Sveriges största och modernaste och innehöll tio lancashirehärdar, två vattendrivna hammare samt en ånghammare.

På 1880-talet började kanonerna att tillverkas av stål i stället för av gjutjärn. För denna tillverkning uppfördes två martinugnar samt ståljugteri vid Lotorp och produktionen vid detta verk var snart uppe i 7.000 ton årligen. Dessutom byggdes en ny stor manufaktursmedja för tillverkning av yxor, spett, släggor, stenborr m.m. År 1897 var det åter dags att utvidga bruket, då anlades en ånghammarsmedja med en stor ånghammare för smide av propeller- och vevaxlar m.fl. fartygsdelar.

I början av 1900-talet byggdes smältsmedjan om och elektrifierades samtidigt som härdarna försågs med hjälpbrytningsmaskiner för att underlätta smältsmedernas tunga arbete. På den tiden sysselsatte Lotorps bruk omkring 250 arbetare, men bakslaget skulle snart komma.

Lotorps Bruk drogs in i en kedja av affärstransaktioner som drabbade Finspångs Styckebruk under första årtiondet av 1900-talet. Tillverkningen började gå bakåt, ståljugteriet lades ned och yxtillverkningen överflyttades till Finspång. På julafton 1915 stoppades smältsmedjan. Martinverket och ånghammarsmedjan arrenderades från 1916 av Kolsva Bruk. Men år 1919 nedlades även denna tillverkning varefter hamrarna vid Lotorp tystnade efter att ha dunkat i nära 300 år.

Viggo Jacobsson

Läsöfning

Språkintresserade medlemmar kan under regniga och sysslolösa höstkvällar försöka tolka innebörden i nedanstående brev och samtidigt göra sina funderingar kring svenska språkets utveckling.

Af min Herr Svåger Brukspatron Axel Ekman anmodad att uttala mig om hvad min aflidne Svärfader Brukspatron Carl Ekman afsåg med den donation, som af honom och hans maka den 10 juli 1874 till minne af 25-årigt lyckligt äktenskap gjordes till förmån för folkskolan inom Finspongs skoldistrikt, hvilken jag den tiden hade af Donator mottagit uppdrag att å hans vägnar öfvervaka, får jag upplysa, att det enligt min bestämda öfvertygelse var Donators afsikt att genom denna gåfva skulle åt Finspongs skola tillförsäkras en ställning framför socknens öfriga skolor och att för detta ändamål Donator fordrat att för denna skolas underhåll skulle återbäras ej blott hvad som numera kallas personliga afgifter utan och hvad som för skolans ändamål uttaxeras per fyrk på Finspongs invånare, utöfver hvilka belopp räntan då donationen skulle användas till sådana undervisningen främjande åtgärder, hvarmed man icke ansåge sig böra belasta de skattedragande och som därför icke vidtoges i församlingens öfriga skolor, samt att Donator säkerligen aldrig tänkt sig, att kyrkostämman och skolrådet skulle söka få på sig öfverflyttad den bestämmanderätt i fråga om Finspongs skola, som Donator velat tillförsäkra brukets ägare, om detta än skett i ordalag, som betingades af den honom i allo kännetecknande försyntheten. Att han, som ju därjämte var känd för öryggelig principfasthet, genom att icke motsätta sig, att af donationsmedlen bidrag lämnats till lärarepersonalens skatter, åsyftat någon som helst principiell ändring härutinnan, d.v.s. donationsbrefets annullerande i något afseende, förefaller mig otänkbart.

Visby Biskopsgård den 14 februari 1912.

K. H. Gez. von Schéele.

Torpen i Finspångsorten avfolkas

De gamla torpen, hundraåriga och mera under Finspong äro nu dömda att försvinna. Åkerlapparna, som strävsamma arbetare vid Finspong med svett och möda odlat och brukat, komma enligt förljudande att besås med skogsfrö för att om femtio—hundra år lämna material — ja till vad, därom veta vi inget, om det skall bli virke till ett hus, eller trämassa, eller silkecellulosa, eller något ännu nyare material kemisterna i sina laboratorier utfundera.

Annat var det för hundra år och mera sedan. Då var torpet och torparen en stor tillgång för bruksdriften. Torparen var icke endast jordbrukare, han var i regel en mycket duktig och skicklig mekaniker, smed och järnarbetare, han var hyttarbetare eller gjutare, ty de voro mångkunniga de gamla torparna. De närmast Finspong liggande torpen voro Axsätra, Sundet, Blektorpet, Lunddalen, Barnhälla, Kraftkärrer, Finntorpet, Mjöldammen, Lillsjön, Nain, Stenviken, Sandhagen, Ången m.fl. Alla dessas innehavare voro anställda vid Styckebruket som industriarbetare av skilda slag och yrken och en axplockning bland torparna och vad de sysslade med kan ju för sentida människor ha sitt intresse att få skildrat.

För hundra år sedan var torparen i Axsätra Anders Andersson masugnsarbetare liksom hans förfäder före honom. Nuvarande innehavaren är i rätt nedstigande led besläktad med Anders och hans förfäder och hans ättlingar ha det mekaniska sinnelaget kvar, ty de frodas, förökas och ha den dag som är sin verksamhet fortfarande vid Finspång.

Men Anders var även en spjuver och en vårdag narrade han hela brandkåren vid Finspong att rycka ut med vattenämbar och blecksprutor. Han hade vräkt ut allt riset ur fårhuset på en åker och tuffat på det torra fårriset som brann högt i skyn. Vid Finspång trodde man att hela torpet stod i lusan låga. Och när brandmännen kommo fram, stod Anders mot ladugårdsväggen, slog sig på sina knän och skrattade, medan smederna-brandmännen svuro och sade myckna fula ord om Anders och hans metod att narra brandkåren.

Vid Sundstorpet residerade för snart hundra år sedan den tidens största storljugare ifråga om jakt och fiske. Det var Erker i Sundet som var måg hos Björn, knekten i Björnhälla i Regna, vars ena dotter förljuvade tillvaron för Erker. Så gick Erker en dag och harvade en åkerteg utefter sjön vid sundet, då han fick se en så underlig rörelse av vassen vid sjökanten. Det var ål som skulle upp i Erkers ärtåker och äta ärter (ålen gjorde det förr i tiden). Erker var kvick och slängde ut sin pinharv i vattnet och drog upp en massa med ål, så mycket att Björn-Eva saltade ål för ett helt år.

Erker kunde skjuta tjäder på spel också. En gång var han i fåskogen och sköt ned 14 tjädertuppar i en följd som bara slog ned runt om Erker. Det värsta var att hinna och ladda om, ty det här skedde långt innan de moderna bakladdningsgevären blevo till. Det var lite trolleri med i den där jakten, som förresten höll på att ta kål på Erker, så gastkramad blev han efter skyttet. Hur han kunde placera alla de 14 tjädertupparna kunde icke Erker förklara vilket för övrigt var onödigt, bara de blevo ordentligt skjutna.

I Barnhälla regerade Anders Anersa, "Dån-Anners", kanonbörare och torpare i en person. 80-årig fick han medalj 1897 för långvarig tjänst hos Styckebruket och den hade han gjort sig förtjänst av för sin odlargärning på de magra tegarna vid Barnhälla. Han kunde skryta med att "gå i höjda", för vilket han icke hävde det minsta. I sin ungdom kunde han gå upp på logtaket vid Barnhälla — 5 meter högt — utan att hissa, berättade "Dån-Anners". Men när han fick medaljen på värdshuset i Finspong var han sjuk. "Jag sk—r i medaljen bara ja vore gu' för och äte", sa "Dån-Anners". Tre veckor efteråt var han död i magkräfta. Han var av en urgammal Finspongssläkt som på 1600-talet var med om och "tog ut" sten till grundmurar för Finspongs slott och forslade den över järnverkebroar i Bleken, vars pålverk ännu i dag synes i sjön.

Kraftman i Kraftkärret var torpare och finmekaniker vid Finspongs styckebruk som fick i uppdrag av baron De Geer att tillverka tornuret för slottet i Finspong, vilket de främsta järnarbetarna sedermera skulle utöva tillsynen över ända till 1897 då järnarbetare C. J. Magnusson vid Styckebruket byggde om hela tornuret för att även kunna visa minuter, icke endast timmar som Kraftman utförde uret för.

Torparmoran i Kraftkärret var nära nog lika duktig som sin gubbe och var synnerligen väl anskrivnen hos grevinnan Aurore De Geer, som trodde på signeri och lite trolldom. Grevinnans ridturer gick alltid över Kraftkärret och något gouterat var filbunke med tjock grädde som alltid skulle finnas vid Kraftkärret för grevinnan Aurore och hennes sällskap när de företog sina herdevandringar i Finspongs omgivningar.

"Pipus" var torpare i Lunddalen och var en i trolleri väl bevandrad man. Han kunde sätta skott på folk och stämma blod, miltals ifrån den som råkat hugga sig i en fot vid skogsarbete. Själv var han timmerman och snickare vid Finspong och dess torp för vilket han anlätades i yngre dagar. På ålderdomen ansattes han av gikt och fick hålla sig hemmavid och ägna sig åt sina ockulta saker och något finsnickeri. I hans torpstuga vid Lunddalen vars timrade väggar icke ens hade kalkfärg och ännu mindre tapeter, sutto hans timmermansverktyg väl upphängda, främst den stora bilan varmed han skrädde upp bjälkar till de byggnader han uppförde. I storleksordning kunde den ha anstått en skarprättare, så fruktansvärd såg den ut, där den hängde i sitt fäste på väggen.

För 150 år sedan var Lunddalen föremål för lustvandring av finspongherrskaperna till den camouflerade kolmilan som var ett förtjusande lusthus på den vackra höjden mot sjön Bleken. I kolmilan-lusthuset arrangerade Aurore De Geer lustiga överraskningar för sina gäster och vänner.

Mjöldammen är väl genom sitt höga läge det vackraste av alla finspongstorpen. Ett strävsamt släkte har där haft sin utkomst med långa skiftarbeten i Finspong och ett tungt arbete vid sitt torp med de små lapparna runt om i skogen, som älgarna ha skonigslöst avbetat när havren varit mogen för skörd. Nu har den siste av Nilssönerna för länge sedan lämnat Mjöldammen och om några årtionden står skogen djup och tyst där deras förfäder bröto bygd och odlade. I mantalslängderna och i husförsböckerna

Torparfamilj i Lunddalen omkring 1910

återfinnas Nilssönerna årtionden efter årtionden. De ha varit många som rymts i den trånga torparstugan, ända till tiotalet tidvis på en gång, för att sedermera likt fågelungar flyga ur boet och ofta ställa färdan till Amerika.

Romantik och kärlek kan även blomma i ett torp likaväl som på ett slott. Blektorpet hade under förra århundradet en innehavare vilken gällde för

att vara, vad man då kallade — "fruntimmerskarl". Med ett finare namn i senare tid har titeln blivit Don Juan, vilket man har svårt att tänka sig en torpare kunna vara. Men så var förhållandet med Blektorparn. Kvinnfolken föllo som löv om hösten när Fredrik tittade på dem med sina körsbärsbruna ögon. Och i hans händer blevo de som lera i krukmakarens händer, de form-ligen smälte som vax för Fredriks tjustningsförmåga.

Men en gång var han nära att få sätta livet till för kärlekens skull. Det var vinter, början till vinter och sjön Bleken började frysa till. Men Bleken är en falsk sjö, den är en s.k. källsjö med rätt stark is på långa sträckor, för att se'n vara nära nog öppen, eller en mycket tunn isskorpa på vissa fläckar. På andra sidan om sjön var den förbjudna frukten som lockade Fredrik. Och så band han på sig skridskorna och skulle rita runor i isen, liksom Fritjof en gång i tiden. Fredrik kom ut på Bleken men isen var svag,

Kolmila från trakterna kring Bleken. Är kolaren längst upp till vänster manne släkt med Fredrik i Blektorp?

den formligen buktade sig under honom och till allt elände hade hans lagvigda anat oråd och smugit sig efter honom och gav med höga rop sig till känna att han borde vända. Men plikten, kärleken och den falska Ran stred om Fredrik. Det fanns blott en sak att välja, att köra undan på den svaga isen till motsatta sidan av Bleken, där kärleken väntade. Då rände Ran håll på sitt tak och där låg Fredrik i det iskalla vattnet inför två par kvinnoögon. Den ena svor och den andra bad. Fredrik gjorde båda delarna. men med en bra fällkniv tog han sig upp och i land. Den som icke gick hem till sin lagvigda på åtta dar av flera skäl var Fredrik.

Till Blektorparens åliggande hörde att hålla vakt å vägen till Ramstorp när provskjutningar med kanoner pågick i spränggroppen. Det var torparns barn eller torparmor som utgjorde vakt eller hade skyldighet att anskaffa sådan. Kanonskotten kommo tätt, var tredje—fjärde minut. Då fick ingen överskrida skottlinjen vid risk att träffas av kanonkulan, eller i lyckligaste fall få sig en chock av lufttrycket vid skottlossningen. För varje tionde salva blev det uppehåll då åkande och gående skulle passera. Det gällde för den vakthavande att hålla räkningen på de tio skotten. Men en gång tappade pojkvakten räkningen och när mor i Påskviken väntat en halvtimma tog hon ödet i egna händer eller fötter och stegade på. Icke hunnen så långt brakade det loss och gumman föll ihop som en säck, bedövad av smällen som hördes 3 mil vida omkring. Det blev räfst med vakten som var i yngsta laget och måste ersättas med en räknekunnigare bror.

Malviken torde vara ett av de torp som hade det mest förtjusande läget vid sjön Bönern. En följd av år var masmästaren vid Finspong även torpare vid Malviken och den siste var Petter Jansson som var masmästare-torpare vid Malviken för hundra år sedan. Hans barnbarn och barnbarns barnbarn finnas ännu i livet. Malviken var den plats som först skulle ta emot de kungliga gästerna vid deras ankomst till Finspong. När Carl XIV Johan var på sina resor från besöken i Norge ställdes alltid färden till hans minister och förtrogne Exellensen Gustaf av Wetterstedt på Finspong. Vid Malviken restes den första lövbågen med kungens och drottningens namn i en transperang som lyste lång väg. Vid framkomsten till bruket dånade saluten från slottsbatteriet i Tornhagen där klockstapeln nu står. Torparen i Malviken hade ansvaret för att äreporten blev rest efter order från slottet. Hos Malvikens torpare gick alltid Per Hörberg in och hälsade på och tog tröst när hans kära hustru blev för svår och drev ut målaren från hemmet. Det var också Malviken som Per Hörberg hämtade motivet för altartavlan i Risinge kyrka på sin vandring från hemmet i Olstorp ned till Finspong och sin gynnare baron De Geer.

Alla dessa torpinnehavare vid de stora godsens i Risinge ha säkerligen haft en strävsam tillvaro icke minst hustrurna till torparna. Det har varit ett strävsamt liv med många umbäranden och försakelser av detta livets

goda; varom få av vår nu uppväxande generation ha någon eller liten förnimmelse. Mången gång har säkerligen nöden och rent av svälten stått för dörren hos torparen. Han har icke haft något forum att vädja till, vare sig kristidsnämnd eller fattigvård. Torparstugan var allt annat än idealisk som bostad, trång och osund för de oftast stora familjerna. Och likväl lämnade icke torparen eller hans familj torpet utan saknad. Det var ett hem för dem under generationer även om detsamma var armt och fattigt mången gång.

Artikelförfattaren och hembygdsprionjären Franz Dahlqvist omkring 1910.

Franz Dahlqvist (ur ÖF 31/10 1941)

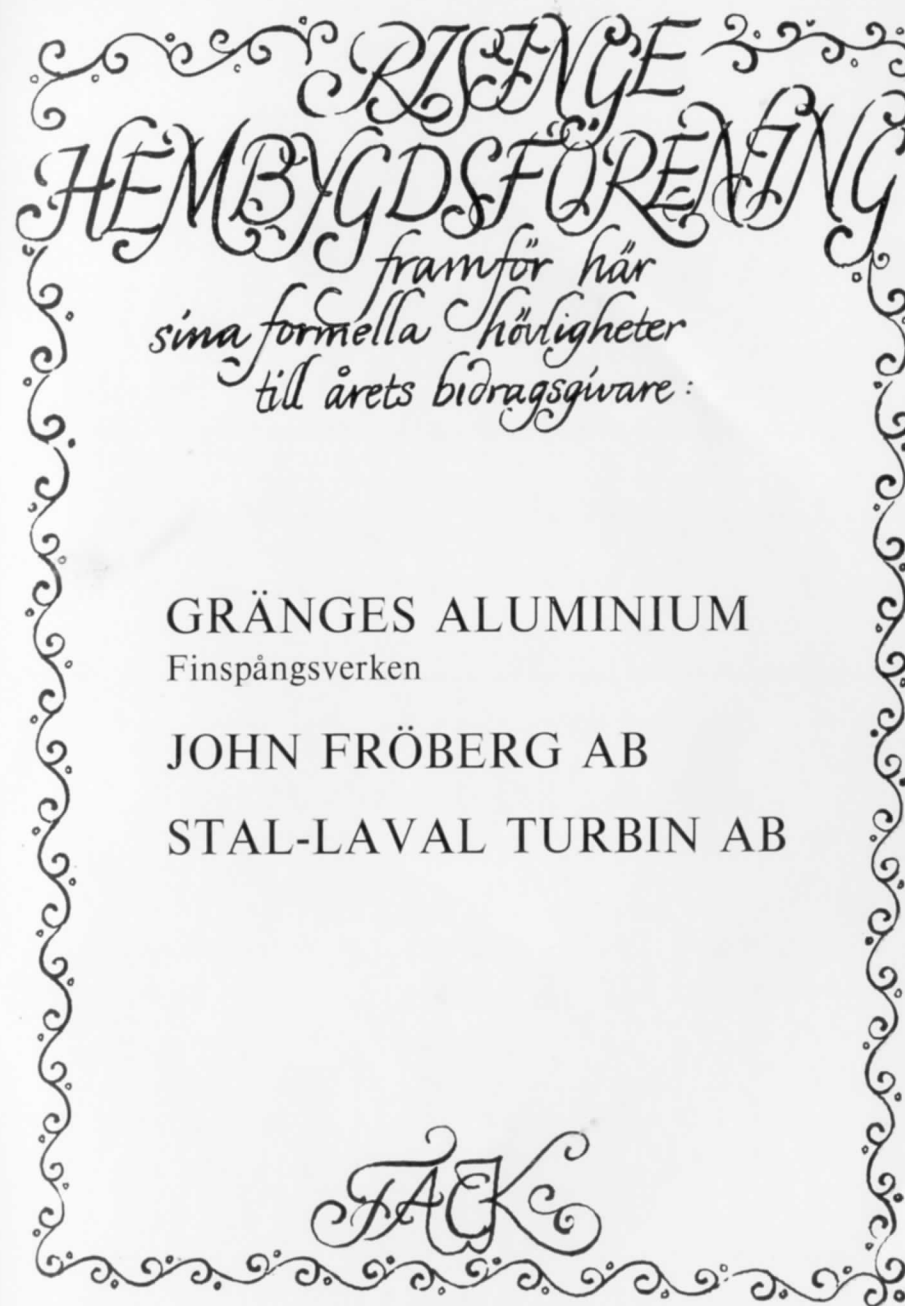
Medlemmar 1976

Abenius Erik	von Elern Gösta	Hjertqvist Karl-Erik
Abrahamsson Kuno	Enarsson Yngve	Hjärtqvist Gustav
Agerberg Kjell	Engberg Lars	Hoffman Harry
Ålm Gertrud	Engström Göte	Holmlund Erling
Andersson Alex	Engström Karl	Honkasalo Kirsti
Andersson Anna Stina	Engvall Henning	Håkansson Enar
Andersson Anders	Enqvist Bernhard	Härdin Carl
Andersson Anton	Eriksson Almar	Isaksson Börje
Andersson Birger	Ericsson Birgitta	Isaksson Tore
Andersson Gustav	Ericsson Bror	Jansson Axel
Andersson Göran	Eriksson Börje	Jansson Gustav
Andersson Hans	Eriksson David	Jarne Gösta
Andersson Henry	Eriksson Ellen	Johannesson Leif
Andersson Jenny	Eriksson Evert	Johansson Arne
Andersson Lennart	Eriksson Hans-Olov	Johansson Axel
Andersson Olle	Eriksson Helge	Johansson Herrman
Andersson Torsten	Ericsson Inga	Johansson Carl
Andersson Ulf	Eriksson Sven	Johansson Evert
Andersson Uno	Eriksson Ulla	Johansson Gudrun
Annerud Nils	Eskilsson Lars-Erik	Johansson Henny
Arvidsson Sven	de Faire Per	Johansson K G
Auroraringen	Finspångs Bibliotek	Johansson Lars Olov
Axelsson Axel	Folkesson Ulf	Johansson Lisa
Backman Carin	Folkestad Gösta	Johansson Sven
Bek Knud	Forsman Peter	Johansson Ragnar
Berglund Ingemar	Fransson Gurli	Johansson Rune
Bergsten Karl-Erik	Fransson Helge	Jonsson Herbert
Bergström Göran	Friman Harry	Kalmelid Ivar
Bergström Holger	Bergström-Friman Nina	Karlberg Ivar
Bertne Sten	Fröberg Rolf	Karlsson Birgitta
Billermark Ove	Fröberg Stig	Karlsson Elisabeth
Björk Holger	Fröberg Tora	Carlsson Evert
Björnell Elisabeth	Fält Sören	Carlsson Gunnar
Blomberg Lars	Gardell Gunvor	Karlsson Gustav
Blomqvist Torsten	Gerdtham Elsa	Carlsson Henry
Blomqvist Ulla-Britt	Gerward Ingrid	Karlsson Hugo
Borgefors Axel	Grennäs Erik	Karlsson Ingegerd o. Evert
Boström Gösta	Grönqvist K G	Karlsson Marianne
Brandin Åke	Gunnarsson Sven	Karlsson Marina
Bäck Rosa	Gustavsson Barbro	Karlsson Siv
Carlinger Svea	Gustafsson Folke	Carlsson Sven-Olov
Carsbrant Bo	Gustavsson Ingvar	Karlsson Uno
Dahlqvist Rudolf	Gustavsson Nils-Inge	Karlsson Yngve
Dahlström Margareta	Gustafsson Oskar	Carlsson Östen
Davidsson Folke	Gustavsson Urban	Karnros Olov
Drott John	Gustavsson Vetsera o. Folke	Kolsberg Gudrun
Edin Enar	Göransson Nils	Kårefjord John
Edqvist Gustaf	Göransson Sven	Källgren Folke
Edqvist Ragnar	Göthberg Oskar	Källman Oscar
Ekberg Bertil	Hagström Peter	Lagergren Evy
Ekberg Siv	Harling Oskar	Lagerström Alfred
Ekelund Lotty o. Axel	Hedin Birger	Larsen Björn
Eklöv Einar	Henell Folke	Larsson Bo
Eklöv Evald	Hertin Birgitta	Larsson Einar
Ekström L	Hildemar Stig	Larsson Jenny

Larsson Karl-Erik
 Larsson Lars Evert
 Larssen Valborg
 Larsson Åke
 Lewenhaupt Mauritz
 Lexö Lennart
 Lif Svea
 Liman Marika
 Lind Per-Erik
 Lindberg Ebba
 Lindberg Ebba
 Lindén Sylvia
 Lindholm Gösta
 Lindqvist Judit
 Lindstrand Erik
 Lindström Bror
 Lindvall Arild
 Lindvall Runo
 Lindvall Torild
 Ljungberg Ragnhild
 Lundin Sven-Olov
 Lönnberg Bo
 Lönnberg Brita
 Magnusson Bengt
 Magnusson Bertil
 Magnusson Gunnar
 Melvinger Olof
 Moberg Bengt
 Molander Göran
 Mondschein Leo
 Månsson Erland
 Narbrink Sven
 Nielsen Henry
 Nilsson Anna-Kaisa
 Nilsson Birgitta
 Nilsson Greta
 Nilsson Gunnar
 Nilsson Gunnel
 Nilsson Ingrid
 Nilsson Karl-Erik
 Nilsson Rolf
 Nimrodsson Anders
 Nissen Ulla
 Norberg Inga
 Nordin Sven-Erik
 Norman Artur
 Norstad Tore
 Olsson Curt Em
 Olsson Erik

Oskarsson Aron
 Ottosson Olle
 Pegado Elly
 Persson Birger
 Persson Eva
 Persson Lennart
 Persson Paul
 Persson Rut
 Persson Sven-Erik
 Pettersson Ada
 Pettersson Evert
 Pettersson Gunnar
 Pettersson Hans
 Pettersson Helge
 Pettersson Hugo
 Pettersson Hugo
 Pettersson Leif
 Pettersson Lisa
 Pettersson Rolf
 Pettersson Sten
 Pettersson Sven
 Philipsson Sten-Inge
 Qvarfordt Bertil
 Rahm Karin
 Rahm Mia
 Ramsten Eva
 Ramsten Lars
 Ray Barbro
 Remning Ingrid
 Rendahl Göran
 Renman Anne-Marie
 Rendahl Ingmar
 Ronnerstam Kjell
 Sahlén Astrid
 Samuelsson Rune
 Sandström Hans
 Sandvall Elis
 Scherlin Brita
 Sjöstrand Gunnar
 Sjöström Ingrid
 Sjöström Kjell
 Skoglund-Winell Britta
 Skoglund Martin
 Skoglund Olof
 Skoglund Stig
 Sköld Anders
 Stenberg Rut
 Strand Torsten
 Ståhl Hilda

Ståhlberg Olof
 Ståhlhammar John
 Ståhlhammar Karin
 Sundén K-G
 Sundkvist Klas
 Sunnerberg Magnhild
 Svanström Arne
 Svenson Arne
 Swensson Arvid
 Svensson Ellen
 Svensson Erik
 Svensson Olle
 Svensson William
 Söderholm Axel
 Teryd Ingrid
 Teryd Ingrid
 Thelander Carl
 Thorén Marianne
 Thornell Sven
 Thunblad Anders
 Thyr Martin
 Tisell Birgit
 Torenfält David
 Torstenfelt Kerstin
 Trudslev Svea
 Valking Gösta
 Westerfors Göte
 Westlund Edvin
 Widell Bertil
 Wiklund Gudrun
 Wiklund Gudrun
 Wiklund K. E.
 Wikström Bengt
 Vincent Åke
 Wårdell Göran
 Yderfors Åke
 Åhammar Knut
 Åhlström Ivan
 Åkesson Jonas
 Åstrand Rune
 Åström Sven-Inge
 Öhrn Ingemar
 Öhrn Knut
 Öhrmalm Lennart
 Österberg Georg
 Österberg Margit
 Österlund Helmer
 Österlund Hildur
 Östinar Erik

<i>Artikel</i>	<i>Författare</i>	<i>Sida</i>
Förord		1
60 års hembygdssträvan i Risinge	Carl Thelander	2
Historien lever	Cathrine Tapper	17
Gå och bada i Finspång — 70-årskavalkad	Ingemar Berglund	21
När luffarna hade hotell i Finspång	Franz Dahlquist	23
Öschöta-Mats	Jan Mårtensson	26
När vargarna var ett hot	Evert Pettersson	27
Lotorps bruk	Viggo Jacobsson	34
Läsöfning	K. H. G. von Schéele	36
Torpen i Finspångsorten avfolkas	Franz Dahlquist	37
Medlemsmatrikel		43
Tack		45

När det gäller...

TRYCK-
Saker

beställ dem hos

Markörvägen 9 — FINSPÅNG — Tel. 0122/126 37

Välkommen till vår **HOBBYAVDELNING**

Vi har full sortering av:

- **MODELLER** ● **KARTONG** ● **PAPPER**
- **FILT** ● **TRÄKULOR** ● **KLISTER**
- **JUTEVÄV** ● **PÄRLOR** ● **FÄRG**

FINSPÅNGS
BOKHANDEL

Telefon 100 48, 109 00

— Hobbyavdelningen 1 tr ned —